

TOMÁŠ HOSKOVEC

Praha lingvistų būrelis

ORCID id: orcid.org/0000-0002-1207-5582

Mokslinių tyrimų kryptys: bendroji bei lyginamoji kalbotyra, baltistika, indoeuropeistika, visuminė filologija, struktūralizmas, semiologija.

DOI: doi.org/10.35321/all85-06

LITHUANICA ALITER: VISUMINĖS FILOLOGIJOS PRITAIKYMAS LITUANISTIKOJE

Lithuanica aliter: Encompassing Philology as to
be applied to Baltic Studies

ANOTACIJA

Remdamasis Iljos Lemeškino knyga *Lithuanica aliter* (2019), autorius paaiškina, kas yra visuminė filologija, plėtojama šiuolaikinio Praha lingvistų būrelio, bei parodo, kaip ji taikoma baltistikos tyrimuose. Nors ir apsiribojama XVI a. ir XVII a. pirmąja puse, jos pritaikymas visada vykdomas sistemiškai visos Europos kultūros kontekste atsižvelgiant ne tik į „baltiškųjų“ (genetine prasme) kalbų tekstynus.

ESMINIAI ŽODŽIAI: visuminė filologija, funkcinis struktūralizmas, lyginamoji kalbotyra, baltų kalbos, lituanistika, prūtenistika.

ANNOTATION

Reporting on, and reviewing thoroughly Il'ja Lemeškin's book *Lithuanica aliter* (Lemeškin 2019), the author explains the programme of encompassing philology as it has been elaborated in the contemporary Prague Linguistic Circle, and outlines how encompassing philology should approach – naturally, within a European cultural-historical framework, even if restricted to the 16th and the first half of the 17th century – the whole material basis of Baltic linguistics, which on its turn should never be restricted to the genetically Baltic languages only.

KEYWORDS: encompassing philology, functional structuralism, comparative linguistics, Baltic languages, Lithuanian, Old Prussian.

I.

Billēmai bhe ersinnimai (toliau – *BBE*) yra serijos, kurioje Iljos Lemeškino monografija *Lithuanica aliter* išleista ir pažymėta antruoju numeriu (Lemeškin 2019), pavadinimas. 2015 metais leidykloje *Vaga* iš eilės pirmas pasirodė veikalas *Studies in Old Prussian*, kurį parašė Viljamas Rygelis Šmolstygas (Schmalstieg William Riegel), o leidimui rūpestingai parengė Pjetras Umbertas Dinis (Pietro Umberto Dini) (Schmalstieg 2015). Abu veikalai yra to paties grafinio stiliaus (įskaitant ir detales), jie pasižymi aukšta knygų leidybos kultūra. Tai, kad pirmasis buvo išleistas *Vagoje*, o antrąjį išleido Lietuvių kalbos institutas, vertintina kaip organizacinis atsitiktinumas: svarbiausia serijos *BBE* publikavimo vientisumas.

Ką reiškia šis keistas pavadinimas? Tai yra dirbtinis kalbinis darinys, sudėliotas iš autentiškų prūsų žodžių lyčių. Jungtukas *bhe* prūsų kalbos paminkluose pavartotas daugiau kaip keturis šimtus kartų, ir tai nestebina: reiškia tiesiog „ir“. Žodžiai *billēmai* ir *ersinnimai*, atvirkščiai, yra *hapax legomena*: *billēmai* (III 131₁₅) randamas tik pasaže „Visagalis gailestingas dieve ir tėve, mes bylojame tau pagyrimą ir dėką“ (Mažiulis 1981: 238); *ersinnimai* (III 65_{18–19}) vienintelį kartą pavartota neigiama forma – *ni ersinnimai* – pasaže „priešais dievą turi tai visomis nuodėmėmis save kaltas duotis, taipogi tomis, kurias mes taipogi nepažįstame“ (Mažiulis 1981: 148). Pirmojo tomo pratarmėje junginys *billēmai bhe ersinnimai* yra išverstas kaip „bylojame ir pažįstame“ ir aiškinamas taip: „bylojame apie savąją kultūrą ir pažįstame pasaulinės kultūros indėlį tyrinėjant mūsų kultūrą“ (*BBE* I ≡ Schmalstieg 2015: 3). Taigi, tikslas yra apibrėžtas aiškiai: iš siauros kalbinės terpės žengti į plačią kultūrinę sritį.

Nėra žinoma nei apie tai, ar jau rengiamas trečiasis tomas, nei apie ką jame bus kalbama, tačiau su džiaugsmu konstatuotina, kad abu – I ir II tomai – patys savaime įdomiai įprasmina minėtą dviejų senosios prūsų kalbos veiksmažodžių junginį: numeris I, *Studies in Old Prussian*, su paantrašte *A critical review of the relevant literature in the field from 1975 until 2005*, ištis apibendrina, kas apie senąją prūsų kalbą pastaruosius dešimtmečius buvo kalbėta *resp.* rašyta; numeris II, *Lithuanica aliter* (be paantraštės), pateikia, kaip senosios prūsų kalbos medžiaga turėtų būti kitaip (lotyniškai *aliter*), tai yra naujai ir deramai, tyrinėjama visos Europos kultūros sąsajų mastu. Šio kitoniškumo dalis yra ir tas faktas, kad knyga, kuri sistemškai tiria (senuosius) prūsų kalbos paminklus, vadinasi ne *Pruthenica*, kaip tikėtumėmės, bet *Lithuanica*. Paaiškinimas, tikėtina, išryškės šio straipsnio pabaigoje.

Toliau senąją prūsų kalbą vadinsime tiesiog „prūsų“: neegzistuoja jokia vidurinioji ar naujoji prūsų kalba. Pirmajame *BBE* tome vartojamas angliškas darinys *Old Prussian* – vokiečių žodžio *altpreußisch* kalkė, o pats vokiečių žodis

įvestas į kalbotyrą, kuomet vokiečių kalboje buvo būtina atskirti nuo politinio – valstybinio *preußisch*. Antrojo *BBE* tomo autorius lietuviškai vartoja sąvoką *prūsų kalba*.

Prūsų kalbos paminklų tekstynas tėra menkas: Bazelio ir Kretos kolofonai, Elbingo ir Grūnavo žodynai, du liuteroniškojo Katekizmo leidimai ir Liuterio *Enchiridion*. Tuo apsiriboja prūsiški tekstai, kurie sąmoningai buvo sukurti tam, kad funkcionuotų prūsų kalba, tapdami kolektyvinio bendravimo aktų užfiksuotomis priemonėmis. Atsitiktiniais kalbos paminklais laikytinos glosos, randamos rankraščiuose nuo XIII iki XVI amžių, ir pavyzdžiai, pateikiami kraštotyrai skirtose knygose apie prūsus, išleistose XVI–XVIII amžiais. Nei pirmieji, nei antrieji tiesiogiai nebuvo skirti kalbinei komunikacijai. Pirmieji atsirado kaip knygos savininko ar vartotojo asmeninės pastabos¹; antrieji, kaupiami keisitenybių ir senienų kolekcionavimo sumetimais, turėjo pakelti kraštą aprašiusio rašytojo prestižą. Atskirai prūsų kalbos paminklų kategorijai priskirtini asmenų bei vietų vardai, rasti archyvuiniuose šaltiniuose².

Nuo XIX amžiaus vyravęs tradicinis lingvistinis požiūris laikė visą tą medžiagą, ypač senosios indoeuropiečių kalbos, dar senesnės už lietuvių kalbą, kuri pati buvo laikyta senovės etalonu, pėdsakais. Prūsų kalbos pavyzdžiai reprezentavo konstrukcijas, kurios buvo pateikiamos kaip indoeuropiečių kalbos rekonstrukcija, o tuo tarpu paties prūsų kalbos paminklų turinio buvo visai nepaisoma. Pastarųjų dešimtmečių patirtis, kaip rodo Viljamo R. Šmolstygo *BBE* tomas, nuo prieš šimtą metų naudotos praktikos iš esmės nesiskiria, tačiau būdinga, o drauge ir malonu tai, kad prūsų kalbos paminklai šiandien kokybės ir patikimumo požiūriu vertinami daug atsargiau.

Iljos Lemeškino *BBE* tomas į kokybiškai aukštesnį lygį perkelia patį minėtų paminklų tyrinėjimo metodą. Lemeškinas nagrinėja tik intencinius paminklus, t. y. tokius, kurie komunikaciniais sumetimais atsirado pagal tam tikrą išankstinį sumanymą (*intentio*), ir tyrinėja juos visus: žvelgia į juos europiniame kontekste, atsižvelgdamas į jų funkcinę-komunikacinę paskirtį bei kultūrinį-istorinį žanrą. Taip mokslininkas natūraliai tęsia jau anksčiau suformuotos programos plėtotę: senovės kalbos paminklus suvokti kaip tekstus, t. y. kultūrinius-istorinius įvykius, kurie buvo sukurti tam tikroje aplinkoje tam tikru tikslu, laikantis tam

¹ Tai pasakytina ir apie išlikusį XV a. pradžios Viešpaties maldos fragmentą (Mikalauskaitė 1938: 102–106; Blažienė 2015: 14–49). Tai, kad toks įrašas buvo padarytas, neabejotinai liudija visuomenės poreikį turėti pagrindinį krikščionišką tekstą nusistovėjusia forma, tačiau tai nekeičia fakto, kad įrašas buvo padarytas privataus asmens – tikriausiai kunigo ar vienuolio – ant jam asmeniškai priklausiusio daikto, skirto asmeniniam naudojimui.

² Prūsų tikrinių daiktavardžių medžiagai naujai bei *aliter* ištyrinėti ypač nusipelnė Grasilda Blažienė (Blažienė 2000, 2005, 2010).

tikrų anuomet galiojusių visuomeninių normų. Tai, kad baltistikoje *resp.* indo-europeistikoje tai vis dar nuskamba revoliucingai, byloja tik apie negyvos praktikos sustabarėjimą. Pageidautina, kad toks požiūris taptų įprastu³.

II.

Pradedama nuo kolofonų. Šis žanras baltistikoje yra naujas: Bazelio kolofonas rastas tik 1974 m., o Kretos – net 1992 m. Pirmasis I. Lemeškino nuopelnas yra tas, kad jis neabejodamas pripažįsta kolofoną savarankišku žanru, neturinčiu nieko bendra su glosomis. Glosa – tai pastaba jau seniai (seniau) užbaigtoje knygoje, įrašyta to asmens, kuris šia knyga naudojasi. Kolofonas yra kūrybinis aktas, kuriuo užbaigiamas knygos kūrimas. Turėtina omenyje tai, kad iki spaudos atsiradimo įsigyti knygą reiškė tam tikram asmeniui užsakyti nukopijuoti tam tikrą tekstą. Prestižo sumetimais, kuris, žinoma, pabrangindavo užsakymą, buvo galima pasamdyti kitą žmogų tam, kad tą nuorašą iliuminuotų; tuo tarpu kodekso sudarymas bei jo įrišimas nebuvo toks svarbus ir brangiai kainuojantis dalykas.

Viduramžių rankraštinė knyga paprastai neturi antraštinio lapo, o kodeksuose ji būna įrišta drauge su įvairiomis kitomis knygomis. Tam tikrą knygą nevienalyčiame tome padeda identifikuoti incipitas [lot. *incipit* – „čia prasideda“], kuriuo knyga pradedama, ir eksplicitas [lot. *explicit* – „čia baigiasi“] arba kolofonas [gr. *κολοφών* – „viršūnė, užbaigimas“], kuriuo knyga užbaigiama. Ir būtent knygos pabaigoje – ir vien tik čia! – gali atsiskleisti individuali perrašinėtojo asmenybė: mokslo darbininkas, iki tol buvęs anonimas, nurodo, kada baigė savo darbą, pasirašo ir prideda motyvuotą situacijos ištarmę, kuri su nurašomos knygos turiniu neturi nieko bendra. To negana: dėl kontrasto su universaliąja lotynų kalba, kuria buvo knyga parašyta, jis dažnai prideda kokią nors keistą, egzotinę, vietos gyventojams nesuprantamą kalbą. Būtent taip atsirado prūsiškieji kolofonai: iš Prūsijos kilęs viduramžių intelektualas juos sukūrė ne gimtinėje,

³ Prisimintinas revoliucinis autoriaus indėlis knygoje *Sovijaus sakmė ir 1262 metų chronografas* (Lemeškin 2009). Gerai žinomą pasakojimą apie lietuvių pagonybę, kurį baltistai jau seniai iškėlė iš vienos bažnytinės slavų kalba parašytos kronikos, I. Lemeškinas pirmasis perskaitė viso chronografo kontekste. Tai nulėmė, kad kitose to paties veikalo vietose jis aptiko jo funkcinių ir struktūrinių paralelių, apie kurias niekas anksčiau nebuvo pagalvojęs, ir galėjo interpretuoti baltistams savaime neįdomų chronografo kaip nepaprastos svarbos valstybingumo kūrimo gestą, kuomet neseniai išnykusios Kijevo Rusijos kultūra pirmą kartą sąmoningai buvo perduota Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tarnybai.

ne kaimyninėje šalyje, o tikrai labai toli – kartą Toskanoje, kartą Kretoje (kurią tuo metu prižiūrėjo venecijiečiai).

I. Lemeškinas atkreipia dėmesį į tai, kad abiejų prūsų kolofonų atradimas nėra atsitiktinis, kad tai natūrali sistemiško modernaus viduramžių lotyniškų kodeksų katalogavimo pasekmė. Būkime pasiruošę tam, kad jų bus rasta daugiau, ir susitaikykime su tuo, kad iš visų baltų kalbų viduramžių kolofonuose pasitaikys būtent prūsų, o ne lietuvių ar latvių. Kritiškai įvertinęs viską, kas iki šiol buvo publikuota apie kolofonus, ir išsamiai išanalizavęs kolofonus nagrinėjamų rankraštinių šaltinių (kolofono žanro) kontekste – įskaitant tautosakos kūrinių identifikavimą bei pagrindimą lyginamąja baltų-slavų medžiaga, kas yra kvalifikuotina kaip dar vienas originalus autoriaus nuopelnas, – I. Lemeškinas prieina prie tokios visuminės interpretacijos.

- Bazelio kolofonas, taip vadinamas dėl vietos, kurioje jis buvo rastas, buvo parašytas Sienoje naktį iš 1369 m. sausio 5 į 6 d. [per Trijų Karalių vigiliją]. Jo prūsiškoji dalis yra Trijų Karalių kalėdinė dainelė, kuria kreipiamasi į vietinį – Sienos, Toskanos, Italijos – asmenį vardu Antonio Bonachi. Parašė knygą ir kolofoną, kuriuo ji yra užbaigiama, prancūzų mokslininko Nikolio Oremo (≈ 1322–1382) traktatą *Questiones metheororum*, nurašė neįvardytas prūsas iš Lietuvos kunigaikščio Butauto-Henriko, 1368–1369 m. lydėjusio imperatorių Karolį IV jo triumfo kelionėje per Italiją, palydos. I. Lemeškinas išsamiai aptaria Butautą ir jį lydėjusį prūsų intelektualų būrį: jis nurodo ir kitus kolofonus, kuriuose prūsas intelektualas yra pasirašęs savo vardu, ten nenaudodamas gimtosios prūsų kalbos. Savo ruožtu, norėjęs pridurti, jog tai, kad Bazelio kolofone kopijuotojas nepasirašė – o tai yra akivaizdus ir neabejotinai sąmoningas žanro taisyklių pažeidimas – dera su tuo, kad kolofono prūsiškoje dalyje, Kalėdų dainoje, jis kreipiasi vardu į tam tikrą asmenį, italą Antonio Bonachi, kuris taip vietoje nurašytojo susiejamas (kaip perrašo užsakovas arba knygos savininkas) su užbaigta knyga.

- Kretos kolofonas atsirado 1440 m. lapkričio 12 d. Chanijos mieste. Juo baigiamas italų humanisto Paulo Veneto (≈ 1368–1428/1429) traktatas *Logica parva*. Prūsiškoje kolofono dalyje kalbama apie *majos*, t. y. gegužės medžio, statymo ir galvijų varymo į pirmąją pavasario ganyklą apeigas. Perrašinėtojas vokiečių Petrus Wickerau pats nemokėjo prūsų kalbos, todėl perrašė prūsų tekstą su klaidomis. Remdamasis išsamiau folkloro kūrinių bei jų poetikos išmanymu, I. Lemeškinas įtikinamai jį rekonstravo ir interpretavo. Euristinė Kretos kolofono reikšmė yra ta, kad ji liudija apie protografo vertę: Wickerau manė, kad yra būtina nukopijuoti ir jam nesuprantamą prūsišką dalį, buvusią originalo kolofone; įprastai skriptoriai ne kopijuodavo savo nurašomų veikalų kolofonus, o kurdavo savus. Apie kokį protografą 1440 m. Kretoje tokiu atveju yra kalbama? Tai knyga, kurią turėjo, o galbūt net ir pats nurašė prūsas Petrus Turnau, Prahos

universiteto auklėtinis ir čekų husitų šalininkas. 1422 m. jis kelis mėnesius praleido Kretoje, būtent Chanijoje, o grįžęs į husitų Prahą parašė lotynišką reliaciją apie graikų bažnyčią. Petro Turnau likimas ir kelionės išsamiai aprašyti inkvizicijos byloje. Procesas prieš jį buvo surengtas 1425 m. ir kainavo jam gyvybę. Žvelgiant į tiriamojo laikotarpio Europą, galima teigti, kad Petrus Turnau iš tiesų yra vienintelis dokumentuose užfiksuotas prūsas, kalbamuojų laikotarpiu pabuvojęs tolimojoje Kretoje.

Bazelio kolofoną, kaip ir egzotišką Kretos kolofono dalį, sukūrė prūσαι intelektualai, nurašinėję moderniausius dar gyvų amžininkų mokslinius veikalus: tai buvo ne kanoniniai, o veikiau maištingi tekstai. Jų kopijuotojai dirbo ekskliuzyviniam aiškiai profiluiotų interesantų ratui, todėl patys turėjo būti itin gerai susipažinę su naujausiais mokslo pasiekimais. Taigi XIV a. antrosios pusės ir XV a. pradžios Europoje gyveno baltai, būtent prūσαι, kurie ne tik kad mokėsi Europos universitetuose, bet ir priklausė transnacionalinei Europos intelektualų respublikai. Kas jie tokie buvo? Kur ir iš kokių pajamų jie gyveno?

I. Lemeškinas nustato, kad anoniminis Bazelio kolofono autorius buvo išsilavinęs prūsas iš Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio sūnaus Butauto palydos. Su juo gyveno Prahėje ir jį lydėjo kelionėse po Europą. XIV amžiuje lotynų kalba išsimokslinusių baltų tegalėjo tapti tik prūσαι. Pakankamai stiprus etninis baltiškasis miestiečių luomas buvo tik Prūsijoje, kuri taip pat buvo pripažinta lotyniškosios Europos dalimi. Lotyniškai Europai priklausė ir Livonija, tačiau demografiškai ji buvo daug silpnesnė ir etniškai baltiško miestiečių luomo, galima sakyti, beveik neturėjo. Lietuva, demografiškai stipriausia iš visų Baltijos žemių, lotyniškai Europai vis dar buvo pagoniška, ir tai pasikeitė tik pačioje XIV a. pabaigoje: simboliniu įvykiu laikant lietuvių kolegijos įkūrimą Prahos universitete 1397 metais.

Petrus Turnau, Kretos kolofono prūsų dalies kūrėjas ar adresatas⁴, jau priklauso kito laikotarpio Prahai, intelektualaus Reformacijos pobūdžio Prahai, vėlgį europinės dimensijos. Turnau mokėsi Prūsijos ir Lužicos partikuliarinėse mokyklose, studijavo filosofiją Prahėje ir teisę Bolonijoje. Pabuvojęs Kretoje, per Veneciją grįžo į Prahą, kur norėjo pradėti akademinę karjerą, bet jam nepasisekė. Išbandė jėgas Silezijoje ir galiausiai baigė mokytojaudamas Pfalco žemės Špiro katedros mokykloje. Ten jis buvo teisiamas ir 1425 m. buvo sudegintas inkvizicijos už savo Reformacijos orientaciją bei husitų idėjų viešą skelbimą. Lotyniška reliacija apie graikišką bažnyčią, jo parašyta Prahėje 1423 m., turi

⁴ Kurį iš šių vaidmenų – kūrėjo ar gavėjo – Petrus Turnau atliko originale, nuspręsti neįmanoma. Svarbu tik tai, kad Turnau bet kuriuo atveju priklausė ekskliuzyviniam Prūsijos intelektualų klubiui, kurie profesionaliai perrašinėjamose knygose keitėsi žaismingomis žinutėmis po visą Europą.

būti traktuojama atsižvelgiant į platų husitų intelektualų susidomėjimą alternatyviomis krikščioniškomis praktikomis.

Intelektualas baltas Petras Turnau yra vienas iš paskutiniųjų Prahos prūsų: husitinė Praha baltiškoje erdvėje jau aiškiai orientavosi į Lietuvą. Etniniai prūsai priklausė XIV amžiaus antrosios pusės Prahai, kuri tuomet jiems suteikdavo išskirtinių sąlygų. Čia veikė naujas universitetas, įkurtas 1348 m. Tai buvo lotyniškosios Europos sostinė – nuolatinė Šventosios Romos imperatorių Karolio ir Vaclovo rezidencija⁵. Laisviesiems prūsų jaunuoliams Prahos universitetas buvo artimiausias, natūraliai priskirtinas pagal gyvenamąją vietą. I. Lemeškinas filosofijos ir teisės fakultetų matrikulose randa daugybę studentų, kurie spontaniškai pasirašė prūsais (kitų fakultetų – medicinos ir teologijos – sąrašai neišliko). Be to, Prahoje nuo 1365 m. rezidavo „Lietuvos karalius tremtyje“ Butautas-Henrikas, valdančiojo didžiojo kunigaikščio Kęstučio sūnus, valdančiojo didžiojo kunigaikščio Algirdo sūnėnas, prieš kuriuos jis politiškai sukilo. Emigrantas Butautas Karaliaučiuje buvo pakrikštytas kaip katalikas, o nepavykus kariniams veiksams Lietuvoje, pabėgo į Prahą pas Šventosios Romos imperijos imperatorių⁶, kurio tuometinė žmona Elžbieta iš Pamario (tinkamai susiklosčius aplinkybėms) buvo pusseserės duktė, t. y. artima Butauto giminaitė.

Būdamas Prahoje, Butautas-Henrikas su imperatoriumi buvo tiesiogiai susijęs, jį lydėjo ne tik kelionėje po Italiją 1368–1369 m. Be jokios abejonės, turėjo savo į Europą orientuotą politinę programą. Butautas-Henrikas Prahoje išlaikė dvarą, o kadangi būdamas tremtinys jis neturėjo jokios karinės galios, tuo labiau turėjo pasikliauti dvariškiais-diplomatais. Europinio išsilavinimo pasiekusių lietuvių greta nebuvo, bet išsilavinusių prūsų – netrūko, o ypač daug jų būta Prahoje. Natūralu, kad Butautas kreipėsi būtent į juos: šie kalbiškai ir kultūriškai jam buvo artimiausi. I. Lemeškinas pateikia duomenų apie tai, kiek daug prūsų aštuntajame dešimtmetyje buvo tarp Prahos miestiečių ir kokias svarbias pareigas jie užėmė. Bene iškalingiausias pavyzdys – kai 1390 m. Prahos arkivyskupas Jonas iš Jenšteino, po karaliaus antroji galingiausia figūra šalyje, pasijuto, kad miršta, „kunigas Petras, vadinamas Prūsas“, atvyko jo išpažinti ir suteikti patepimo sakramentą.

Filologinio, apimančio visą Europą, tyrimo ribose tyrėjas atskleidė, kad tikroji Butauto gyvenimo istorija sutampa su XIV a. vokiečių eilėraščio, pirmą

⁵ Pagal vardą Karolis Liuksemburgietis buvo pirmasis Čekijos karalius, ketvirtasis gi jis buvo kaip Šventosios Romos imperijos imperatorius; Vaclovas Liuksemburgietis buvo ketvirtasis Čekijos karalius ir pirmasis Šventosios Romos imperijos imperatorius.

⁶ Kaip yra žinoma, nedaug laiko tepraėjo nuo to įvykio, kada 1358 m. imperatorius Karolis išsiuntė savo asmeninį pasiuntinį, Prahos arkivyskupą, pas naujai įžengusius į sostą valdančiuosius didžiuosius kunigaikščius su dosniu politiniu pasiūlymu. Deja, tuomet pritarimo jis nesulaukė.

kartą išleisto 1826 metais pavadinimu *Littauer*, paskutiniojo trečdalis literatūrinis pasakojimu. 1899 metais germanistai šio eilėraščio autorystę priskyrė Šondochui (Schondoch), parašiusiam eilėrašį *Königin von Frankreich*. Tai tik patvirtina, kad lietuvis Butautas egzilyje Prahoje buvo Europoje gerai žinomas ir svarbus asmuo. Ieškodamas Butauto-Henriko ir jo aplinkos pėdsakų, I. Lemeškinas padaro reikšmingą istorinį ir archeologinį atradimą. Mokslininkas išsiaiškino, kad yra žinoma, kur Prahoje buvo palaidotas Butautas, kad jis palaidotas tame pačiame kape, kuriame anksčiau atgulė jo brolis Survila-Janus (apie kurį iki šiol nebuvo žinoma), ir kad šis kapas išliko nepalietas. Niekas netrukdė archeologiškai ištirti šią vietą. Tai reikšmingas įvykis Europos mastu, nes tai unikalus ir seniausias užfiksuotas antropologinis ir genetinis pėdsakas, palaikantis tos valdančiosios Gediminaičių giminės, iš kurios kilo lietuvių, lenkų, čekų ir vengrų Jogailaičiai.

Atkreiptinas dėmesys į dar vieną Europos istorinę sąsają. Butauto sūnus Vaidutis – savo jaunojo tėvo sukilimo metu buvęs ką tik gimęs kūdikis – liko su motina Lietuvoje, kur buvo auginamas ir auklėjamas senelio Kęstučio dvare. Tapęs jaunuoliu jis pabėgo pas tėvą į Prahą. Keliaudamas sužinojo, kad jo tėvas ką tik mirė nuo maro, kuris tuo metu buvo apėmęs Prahą, todėl tęsė kelionę toliau į Paryžių. Ten baigė universitetą, o iš kur jo dėdė Jogaila, Butauto pusbrolis, vėliau tapęs Lenkijos karaliumi, pasikvietė šį į Krokuvą vadovauti vietos universitetui. Lietuvis Butautas į savo politinę tarnybą imdavo Prūsijos intelektualus, nes lietuvių intelektualų tuo metu dar nebuvo; jo paties sūnus Vaidutis buvo pirmasis etninis lietuvis – Europos intelektualas, stojęs Lenkijos karaliaus politinėn tarnybon.

III.

Į visiškai kitokį pasaulį veda vokiečių-prūsų leksikografinio žanro paminklai. Elbingo ir Grūnavo žodynai buvo parašyti Prūsijoje, tačiau jų istorija ir likimas buvo skirtingi. Elbingo žodynas yra žinomas pagal vienintelį nuorašą iš *Codex Neumannianus*⁷. Pastarasis į Elbingo miesto biblioteką pateko kaip gerbiamo vietos piliečio Abraomo Griubnavo (1740–1823), knygų ir antikvarinių daiktų kolekcininko, o svarbiausia – garsios ir seną istoriją turinčios pirklių giminės atstovo, palikimas. Pats XV a. vidurio kodeksas yra ankstesnio originalo kopija. Grūnavo žodynėlis savo ruožtu yra kilęs iš *Preußische Chronik*. Istorinius įvykius Simonas Grūnavas (≈ 1470–1530/1537) aprašė iki 1529–1530 m., toliau

⁷ Kodeksas pavadintas Ferdinando Neumano, kuris pirmasis jį aprašė 1825 m. Elbingo bibliotekoje, vardu.

iki gyvenimo pabaigos kronikininkas savo kompiliaciją pildė ir aktualizavo. Autorius buvo tuometinių esminių permainų (Kryžiuočių ordino sekuliarizacijos, liuteronybės kaip valstybinės religijos įvedimo Prūsijoje) liudininkas, todėl Grūnavo kronika tapo svarbiu Prūsijos istorijos šaltiniu ir buvo ne kartą publikuota bei įvairiai pertvarkoma. Todėl atsitiko taip, kad leksikografinio Kronikos priedo esama keletas variantų: vokiečių–prūsų, prūsų–vokiečių, prūsų–lotynų. Tačiau tiek Elbingo, tiek Grūnavo žodynai tėra tik nebegyvi daug senesnių kūrinių nuorašai.

Tai, kad Elbingo *Codex Neumannianus* yra sudarytas iš trijų teisių sąvadų ir, galiausiai, žodyno, pernelyg tiesiogiai skatino manyti, kad knyga iš pradžių buvo naudojama teisme (Bezenberger 1874: 1225; Trautmann 1910: XXIV–XXV). Elbingas iš tiesų buvo ordino komtūrijos būstinė, tačiau žodyno struktūra ir leksikos ištekliai neatitinka tokios paskirties. I. Lemeškinas pateikia kitokią, platesnę ir daug įtikinamesnę aiškinimą, pagrįstą Hanzos sąjungos jau nuo XIII a. gerai paliudyta kalbine praktika.

Hanza buvo išsivystęs prekybos tinklas Šiaurės ir Baltijos jūrose, o tai lėmė gausų ir sistemiskai vykdomą tarpkalbinį kontaktą. Vokiečių žemaičių kalba, pagrindinė Hanzos sąjungos kalba, XIII–XIV a. tebebuvo artima tiek šiaurės kalboms (kurios tik pamažu diferencijavosi pagal Danijos, Švedijos ir Norvegijos valstybinius darinius), tiek nyderlandų kalboms (kurios, kita vertus, nebuvo veikiamos valstybių formavimosi) ir galbūt net abiem anglų kalboms (egzistavo du skirtingi standartai, susieti su atskiromis Anglijos ir Škotijos karalystėmis). Tuo pačiu metu hanziečiams tekdavo susidurti ir su negiminiškoms kalbomis: prancūzų (šiaurės, *langue d'oïl*) – vakaruose, rusų (vėlgi šiaurės) – rytuose. Prancūzų kalba, prestižinė aukštosios literatūros ir monarchijos dvarų kalba, tuo metu jau turėjo išplėtotą kalbos mokymosi ir kalbos sklaidos sistemą. Vokiečių žemaičių pirkliai giminiškų germanų kalbų mokėsi siųsdami savo sūnus į šeimas, su kuriomis kituose Hanzos miestuose buvo susisaistę prekybos ryšiais tam, kad jie tiesiogiai susigyventų su vietos kalba. Panašiai buvo elgiamasi ir kitais atvejais, kai vokiečių didikais siųsdavo savo sūnus mokytis į dvarus, kuriuose buvo kalbama prancūziškai. Tačiau tokia pati praktika buvo taikoma ir rusiškuose Hanzos miestuose – Naugarde ir Pskove. I. Lemeškinas cituoja tuometines teisines normas, reglamentavusias kalbos mokinių siuntimą į Rusiją (pavyzdžiui, jaunuolis negalėjo būti vyresnis nei dvidešimties metų), taip pat rankraštines *Rusiškąsias knygeles*, kurios buvo sudaromos ir platinamos šiais tikslais (tai buvo pagal temas suskirstyti vokiečių–rusų kalbų žodynai, kuriuose pasitaikydavo ir pasikalbėjimų). Autorius aptaria visas tris išlikusias *Rusiškąsias knygeles* ir atskleidžia jų struktūrinį tapatumą ir giminystę su abiem Prūsijos žodynais.

Vokiečių ordino valdomoje Prūsijoje baltų miestiečių gyveno daug, be to, jie buvo stiprūs ekonomiškai: kitaip negalėtume paaiškinti, iš kur atsirado tos

dešimtys – tikrai apie du šimtus – Prūsijos jaunuolių, įsirašiusių į Europos universitetus. Tokie gyventojai buvo patrauklūs ir Hanzai, todėl pirkliais buvo verta išmokyti prūsų kalbą. Būtent šiomis sąlygomis atsiranda vietos ir teisišiam Elbingo žodyno kontekstui. 1246 m. Elbingui buvo suteikta Liubeko teisė, kuri nebuvo palanki vietos valdančiajam Vokiečių ordinui, nes išbraukė Elbingo uostą ir miestą iš jo jurisdikcijos ir susiejo su Hanzos sąjungos tarptautine prekybos teise. Būtent Liubeko teisė taip pat įstatymiškai aiškiai reglamentavo kalbos mokinio institutą. Visame *Codex Neumannianus* pirmoji ir didžiausia dalis yra Liubeko teisės (p. 100); po to pridėta kiti regione naudoti lenkų (p. 70) ir prūsų (p. 20) teisynai ir galiausiai vokiečių–prūsų kalbų žodynas (p. 17). Visos sąvadą sudarančios dalys paskutinį kartą buvo perrašytos XV a. viduryje. Jei būtų atsižvelgiama į tai, kad *Codex Neumannianus* iki 1823 m. buvo vienos senos pirklų šeimos nuosavybėje, galima daryti prielaidą, kad vargu ar tai galėjo būti knyga, kuria vadovavosi ordino komtūras. Kur kas labiau tikėtina, kad tai buvo Hanzos sąjungai priklausiusios šeimos, užsiimančios tarptautiniu verslu, paveldima bei archyvuojama gilios praeities relikvija.

Prūsiškosios knygelės, panašiai kaip ir *Rusiškosios knygelės* iš Naugardo ir Pskovo, ėmė rasti nuo XIII a., ir, kol buvo naudojamos pagal paskirtį, nuolat buvo perrašinėjamos, kaskart jas keičiant ir pildant. Kalbine prasme rusiškosios buvo reikalingos dar ilgai. Tai liudija trys išlikę vis dar naudoto veikalo nuorašai, padaryti nepriklausomai vienas nuo kito 1546–1607 metais. Tuo metu Prūsijos miestai, deja, jau seniai buvo germanizuoti arba polonizuoti. Prūsų kalba dar buvo gyva valstiečių tarpe, t. y. toli nuo Hanzos pirklų interesų erdvės. Prūsijos žodynai pasiekė mūsų laikus tik kaip mirę mirusio leksikografinio veikalo nuorašai: XV a. vidurio tvarkingasis vokiečių pirklų užsako perrašyti archyvaliją, kuri buvo laikoma šeimos turtu, o gal ir šeimos pasididžiavimu⁸. Vienuolis, dokumentuojantis revoliucinius XVI a. pirmosios pusės pokyčius, atnešusius religinį, politinį, ekonominį vokiečių kalbos suklestėjimą, jautė poreikį parodyti, kad vietinė prūsų kalba gerokai skiriasi nuo vokiečių kalbos, ir, norėdamas tai pagrįsti, perrašė kai ką iš senovinės „prūsiškos knygelės“, vieno iš turimų šaltinių.

⁸ Kol *Prūsiškoji knygelė* buvo naudinga, ji turėjo konkurencinį pranašumą, todėl pirklų šeima ją saugojo ir neleido jai laisvai keliauti iš rankų į rankas. Panašiu konkurenciniu pranašumu pasižymėjo ir šeimai priklausiusių vietovių, su kuriomis ji prekiaavo, teisynų kopijų nuosavybė.

IV.

Paskutinė intencinių prūsų kalbos paminklų sanakaupa yra XVI a. spausdintos knygos. I. Lemeškinas teisingai pažymi, kad to meto Prūsijos kunigaikštystės knygų produkcija yra svarbi, tiesiog esminė visoms trimis baltų kalboms – prūsų, lietuvių ir latvių. Deja, vertinant autoriaus darbą su pastarąja medžiaga, ko gero, tenka pripažinti, kad *Lithuanica aliter* dar nėra knyga, kuri vienu metu įtraukia ir šios srities atradimus į naują savitą visumą, tačiau būtent tokios knygos-prolegomenos (filologinės, su išsamia dalimi taip pat apie įvairiakalbius Prūsijos bei LDK spaudinius) būtent iš kolegos I. Lemeškino ir galima tikėtis⁹. Baltiškųjų XIV–XVI a. spaudinių radimosi plėtra knygoje *Lithuanica aliter* nurodyta teisingai (1 skyrius), bet, deja, nurodyta tik bendrai. Euristinis potencialas, t. y. tai, kad Prūsijos kunigaikštystė nuo pat pradžių turėjo valstybinį spaudos monopolį, lieka tik užuomina. I. Lemeškinas knygoje *Lithuanica aliter* apsiriboja dviem atskirais bei dalykiniais klausimais (6 ir 7 skyriai), kurie visumos atžvilgiu yra šalutiniai, pakankamai nemotyvuodamas, kodėl juos nagrinėja. Minėtuose (paskutiniuose) skyriuose aptariamai du spausdinti katekizmai, kurie baltiškų spaudinių tarpe ypatingi tuo, kad juose, priešingai to meto praktikai, nenurodoma autoriaus pavardė: 1545 m. Karaliaučiuje išleistas *Prūsiškasis katekizmas* (tais pačiais metais pasirodė antrasis, pataisytas leidimas) ir 1547 m. taip pat Karaliaučiuje išleistas *Lietuviškasis katekizmas*. Daugiausia dėmesio skiriama autorystės klausimui.

1547 m. *Lietuviškasis katekizmas* vadinamas Mažvydo po to, kai Janas Safarevičius eiliuotoje lietuviškoje pratarmėje atpažino akrostichą *MARTJNVS MASVJDJVS*, t. y. istorinio personažo vardą (Safarewicz 1939). Mažvydas po 1547 m. pasirašęs savo vardu išleido keletą spaudinių; knygos, kuriose jis aiškiai nurodytas kaip autorius, buvo leidžiamos ir po jo mirties. Dar būdamas gyvas Mažvydas 1559 m. „anonimiškai“ išleido dar vieną knygą – *Forma chrikštima*, kurioje jis taip pat pasirašė akrostichu (jį taip pat surado XX a. lenkų mokslininkas – Janas Safarevičius (Safarewicz Jan) 1946 m.).

I. Lemeškinas nesutinka su J. Safarevičiaus išvada, kad Martyno Mažvydo akrostichai yra netobuli: prasideda ne nuo pirmojo posmo arba juose yra perteklinių raidžių. Kadangi į M. Mažvydą jis žiūri kaip į visavertį europietišškai išsilavinusį XVI a. humanistą, išmanantį ir besilaikantį to meto kultūrinių konvencijų bei normų, todėl interpretuoja ir tartum netinkamas, perteklines raides. Grafemos *S* ir *M*, kurios, J. Safarevičiaus nuomone, „gadina“ 1559 m.

⁹ Tokią knygą, I. Lemeškino monografiją *Балтистика в перспективе целостной филологии / Baltistika visuminės filologijos požiūriu / Baltistika v pojetí celostní filologie*, Prahos lingvistų būrelis planuoja išleisti savoje tradicinėje serijoje *Travaux du Cercle linguistique de Prague*.

spaudinyje esantį akrostichą *MARTJNV[S] MASWJDAS[M]*, tyrėjas interpretuoja kaip *SignificaMus*, t. y. „[mes] žymime / reiškiamo“, ir iliustruoja, kad ši veiksmazodžio forma – autoriaus daugiskaita – tuo metu Europoje buvo plačiai naudojamas gestas, kuriuo autorius palaimindavo savo kūrinį. Iš esmės su tuo galima sutikti, tačiau norėtųsi sužinoti, kodėl autorius renkasi morfologiškai sudėtingesnį veiksmazodį *significare*, o ne paprastesnį *signare* (tuomet akrosticho kombinacija *S–M* reikštų *SignaMus*), kuris viduramžių bažnytinėje lotynų kalboje reiškė „daryti kryžiaus ženklą“. Būtent iš *signare* yra kilę vok. *segnen*, ček. *žehnat*, len. *żegnać* ir liet. *žegnóti*.

1547 m. akrostiche I. Lemeškinas interpretuoja „nefunkcinius“ pirmųjų dviejų eilučių inicialus *B–J*, po kurių eina asmenvardis *MARTJNV[S] MASWJDJVS*, kaip akademinį titulą *Baccalaureus Juris*, kuris, savo ruožtu, vykusiai papildė pasaulietinį vardą. To paties nagrinėjamo katekizmo pabaigoje jis išvelgia dar vieną akrostichą *B–J–T–P*, kurią interpretuoja kaip *Baccalaureus Juris Titulum Posuit*. Tokį aiškinimą jis tvirtai pagrindžia to meto Europoje paplitusia praktika. Galima sutikti su tuo, kad formulė *Baccalaureus Juris Titulum Posuit* vartojama kaip autoriaus atsisveikinimas, tačiau nesuprantama, kodėl Lemeškinas ją verčia kaip „padarė kryžiaus ženklą; palaimino“ (p. 305, 362). Recenzijos autoriaus nuomone, paprasčiau būtų ją versti tiesiog kaip „pasirašė“.

Visi I. Lemeškino identifikuojami akrostichai yra nuosekliai interpretuojami pagal analizuojamų kūrinių struktūrą ir įtikinamai pagrindžiami jų funkcinio tapatumu daugelyje kitų to paties laikotarpio Europos spaudinių. Tačiau išlieka problema, kuri kol kas neišspręsta. Savo lotyniškuose laiškuose (o jų turime trylika) M. Mažvydas nuosekliai pasirašinėja visais įgytais titulais, bet niekada *Baccalaureus Juris*. Dar blogiau, nes būtent iškart po 1547 m. Katekizmo paskelbimo, t. y. 1548 ir 1549 m., M. Mažvydas pasirašo lotyniškai kaip kitas bakalauras: *Artium Baccalaureus*. Vėlesniuose laiškuose jis jau vartoja aukštesnius titulus: „būsimasis Kristaus avelių ganytojas“, „Dievo žodžio tarnas“, „ganytojas“, „parapijos kunigas“. Kaip neseniai universitetą baigęs absolventas, M. Mažvydas yra tiesiog filosofijos bakalauras, kaip paskirtas liuteroniškosios Prūsijos kunigaikštystės valstybės pareigūnas – kunigas, administruojantis tam tikrą parapiją. Eidamas šias pareigas, jis raštu kreipiasi į kunigaikštį kaip į aukščiausią valstybės pareigūną. Iš laiškų pobūdžio aišku, kad, jeigu M. Mažvydas būtų turėjęs dar ir teisės bakalauro laipsnį, jis būtų juo pasinaudojęs, tačiau taip nenutiko. Tai, kad M. Mažvydas katekizme būtų pasipuošęs neturimu titulu – tiesiog neįsivaizduojama. Todėl autorius taip pat turėtų parodyti, kas XVI a. pirmosios pusės Prūsijos kunigaikštystėje – valstybėje, kuri visai Europai buvo Liuterio reformos laboratorija ir kurioje, kitaip nei lotyniškoje Europoje, pasaulietinė ir bažnytinė jurisdikcija nebuvo atskirtos, todėl aukščiausias valstybės kodeksas vadinosi tiesiog *Kirchenordnung* – iš tiesų reiškė teisių studijas ir teisės bakalauro laipsnį.

Jo konjektūros *baccalaureus in iure canonico* arba *utriusque iuris baccalaureus* (Lemeškin 2019: 333) šiame kontekste yra veikiau kontrargumentas.

Anoniminiame 1545 m. *Prūsiškajame katekizme*, kurio teksto struktūra labai paprasta, netgi skurdi, I. Lemeškinas atkreipia dėmesį į tai, kad antraštinio lapo grafinis rėmelis, identiškas abiem leidimams, meniniu požiūriu yra itin sudėtingas ir gausus astronominių, taigi ir astrologinių, simbolių. Tuo knyga ryškiai skiriasi nuo kitų tuo metu Prūsijoje išleistų knygų. Kalbėdamas apie astronominių leidinio apipavidalinimo aspektą, I. Lemeškinas primena faktą, kad 1543 m. buvo išleistas traktatas *De reuolutionibus orbium caelestium* – veikalas, kuris sukrėtė Europą dar gerokai prieš jį išleidžiant (buvo paskelbti pranešimai apie jį bei jo ištraukos) ir iš karto sulaukė atgarsio Europos universitetuose. Negana to, minimo veikalo autorius Mikalojus Kopernikas (1473–1543) buvo Karališkosios Prūsijos kaimynas.

1545 m. *Prūsiškajame katekizme*, skirtingai nei 1547 m. *Lietuviškajame katekizme*, nėra nė vienos dalies, kurioje būtų galima taikyti akrostichą. Todėl autorius daugiausia dėmesio skyrė 19 ir 87 psalmių simbolikai. Tos psalmės yra sureikšmintos pačioje pirmojoje dviejų puslapių vokiškos pratarmės eilutėje (galioja abiem leidimams), dėl to tyrėjas aptaria šių psalmių prasmę ir jų reikšmę Liuterio teologinėje–politinėje argumentacijoje. Kadangi psalmės aiškiai priskirtos konkrečioms ir skirtingiems asmenims (19 psalmė Dovydui, 87 – Koraho palikuoniui), autorius, atsižvelgdamas į tuometinį europietišką humanistinių alegorijų manierizmą, daro kitą žingsnį – sureikšmintus psalmių numeravimo skaitmenis interpretuoja kaip netiesiogiai išreikštą autoriaus vardą: Dovydas Korė, kur Korė (*Core*) reiškia Kuršį (lo. *Cori*, *Corres*, vok. *Correlant*), t. y. Kuršių nerijos gyventoją. *Prūsiškojo katekizmo* pratarmėje teigiama, kad būtent šioje teritorijoje prūsų kalba yra gryniausia, todėl iš ten kilusi ir leidžiamos knygos kalba. Ši pagrįsta hipotezė savo ruožtu siejama su tuo, kad tarp pirmųjų studentų, 1543 m. imatrikuluotų į naujai atidarytą Karaliaučiaus universitetą, yra 12 eilės numeriu pažymėtas tam tikras asmuo *Dauid Reiman*, *Pruthenus*. Kitų prūsų eilės numeriai yra jau 100, 181, 257, tačiau prieš pat Reimaną, eilės numeriais 10 ir 11, įsirašę dar du lietuviai. Tai pirmieji trys etniniai baltai, įrašyti į Karaliaučiaus universitetą. I. Lemeškinas priduria, kad būtų įdomu surasti daugiau archyvinių duomenų apie Dovydą Reimaną. Tą patį galima pasakyti ir apie jo bendramokslius lietuvius.

V.

Metodologiniu požiūriu knygoje *Lithuanica aliter* autorius aiškiai pasisako už visuminę filologiją. Tai yra dabartinė forma ir savita funkcinio struktūralizmo,

kurį beveik šimtą metų puoselėjo ir plėtojo Prahos lingvistų būrelis, raidos fazė (Hoskovec 2010, 2012, 2012a, 2016, 2017, 2018, 2018a). Visuminė filologija – čekų kalba *celostní filologie*, prancūzų *philologie englobante*, vokiečių *Ganzheitsphilologie*, anglų *encompassing philology*, italų *filologia totale*, rusų *целостная филология* – yra nuosekliai semiologinė: dirba su Ferdinando de Sosiūro dvilypiu ženklu ir dirba su juo diferentiškai. F. de Sosiūro koncepcijoje ženklas nereiškia to, kas yra už jo ribų, bet pats savaime yra visų rūšių verčių turėtojas bei nešėjas. Kokią konkrečią vertę bet kuriuo konkrečiu atveju ženklas atneša, visada priklauso nuo komunikacinės situacijos, kurioje jis pavartotas. Ženklo vertė yra nuosekliai reliacinė, t. y. diferencinė: mes suvokiame ir įvertiname, kaip pakinta bendroji komunikacinės situacijos prasmė, kai vietoje vieno ženklo pavartojamas kitas. Abipusį ženklių suvokimo ir vertinimo atitikimą – tai nėra du skirtingi procesai, o vienas nedalomas – galima pasiekti tik lyginant ženklus pastoviuose apibrėžimo laukuose (ček. *definiční obor*, pranc. *ensemble définitoire*, vok. *Definitionsmenge*, angl. *defining domain*), kurių struktūros ir funkcijos priklauso nuo socialinių normų. Tačiau, kita vertus, tekstas kaip tvarinys savo paties struktūra daro įtaką ir netgi tiesiogiai lemia, kuriuose iš daugelio galimų apibrėžimo laukų tam tikras ženklas tam tikru atveju išties bus vertinamas. Galiausiai visuminė filologija yra tuo visuminė, kad nuosekliai eina nuo visumos prie dalių: pradinis ženklas yra visas tekstas (kūrinys), suvokiamas kaip socialinis reiškiny, t. y. socialinių normų sąlygojamas kultūrinis-istorinis įvykis. Iš šios visumos išsiskiria dalys, kurios pačios savaime taip pat yra ženklai, o iš mažesnių ženklių galima išskirti dar mažesnius ženklus. Ženklių išskyrimo procesas visada yra baigtinis, o visuminio ženklo skaidymas į elementarius ženklus nėra interpretacijos tikslas.

Seniausi baltų kalbos paminklai kaip tekstai-kūriniai yra taip pat ženklai. Pagrindinis apibrėžimo laukas, kuriame I. Lemeškinas juos nagrinėja, yra žanras – pirminis ir determinuojantis laukas. Nepaprastą žanro svarbą lemia jo funkcinė prigimtis: būtent žanras lemia, kokius vaidmenis vienas kito atžvilgiu atlieka teksto kūrėjas ir recipientas ir kokia apskritai gali būti teksto tema. Būtent sąsaja su žanru įteisina tai, kad *Lithuanica aliter* apsiriboja tik intenciniais, t. y. sąmoningai sukurtais kalbos paminklais. Nesąmoningai atsiradę kalbos paminklai – tai smulkūs kalbiniai dariniai, perkelti iš tekstų, kuriuose jie iš pradžių funkcionavo tam tikrame žanre, į kitus kitokio žanrinio pobūdžio tekstus, kuriuose jų pirminė funkcija nevertinama, o kartais net ir užgožiama.

Pagrindinis I. Lemeškino indėlis yra tas, kad jis nuosekliai ir kartu visai natūraliai aptaria analizuojamus paminklus Europos istorinio vyksmo kontekste. Ankstyviausių baltų kalbų paminklų žanrai yra Europos Viduramžių ar ankstyvųjų Naujųjų laikų žanrai. Norint teisingai ir išsamiai suprasti baltų kalbų paminklus, reikia juos nagrinėti Europos apibrėžimo laukuose ir lyginti su danų, čekų,

prancūzų ir daugelio kitų kalbų paminklais. Baltų kalbų paminklams svarbūs iškart du Europos Viduramžiai: lotyniškasis (romėniškas) ir graikiškasis (bizantiškas). Juos derėtų skirti ir suvokti kaip savarankiškas, nors ir susikertančias bei sąveikaujančias, kultūrinės erdves. Visą tai ir daro I. Lemeškinas: jo *Lithuanica aliter* (2019) daugiausia dėmesio skiria lotyniškiesiems Viduramžiams, *Sovijaus sakmė ir 1262 metų chronografas* (2009) – aiškiai orientuojamas į graikiškuosius Viduramžius. Naujausia knyga *Pranciškaus Skorinos portretas* (2020) byloja apie tai, kaip šiems viduramžiams pasibaigus abu šie kultūriniai pasauliai sugebėjo veikti drauge. Dabar išsamiau panagrinėkime I. Lemeškino taikomą metodiką.

Prūsų kolofonai. Kolofonas yra neatskiriamas kiekvienos viduramžių knygos funkcinis elementas. Tai pasakytina ir apie siauresnį viduramžių mokslinio pobūdžio knygos žanrą, kuris, kadangi kalbama apie romėniškuosius, o ne bizantiškuosius viduramžius, neišvengiamai yra parašytas tarpnacionaline lotynų kalba¹⁰. Funkcinė tarpnacionalinės lotynų kalbos būtinybė kolofone (ir tik jame) gali būti dar labiau pabrėžiama sąmoningai vartojant vernakularinę kalbą, ypač jei ji yra nesuprantama vietos gyventojams. I. Lemeškinas teisingai išvylgia paralelę tarp prūsiško kolofono mokslinėje lotyniškoje knygoje, skirtoje tam tikram įtakingam italui, ir daniško kolofono ne mažiau mokslinėje lotyniškoje knygoje, skirtoje Kelno arkivyskupui. Be to, vernakularine kalba parašyta kolofono dalis suteikia erdvės teminiam kontrastui: mokslinė lotyniška knyga yra išimtinai filosofinė, o kolofonas tai išryškina, nes yra lengvabūdiškai girtuokliškas arba linksmai erotiškasis¹¹. I. Lemeškinas iliustruoja, kaip prūsiškas ir prancūziškas kolofonai vienodai prašo vyno. Kyla konkretus baltišką klausimas: ką paims europietišką išsilavinimą turintis prūsas, norėdamas mokslinėje lotyniškoje knygoje pridurti ką nors labai savito savo gimtąja kalba? Skirtingai nei prancūzas ar čekas, kurie jau turėjo savą pasaulietinę vernakularinę poeziją, pritaikytą miestietiškam gyvenimo būdui, prūsas disponuoja tik liaudies poezija. Pastaroji yra pusiau pagoniško kaimo pasaulio dalis (apeigų medžių statymas, pirmasis gyvulių išvaymas į ganyklas pavasarį) ir tik iš dalies gali būti perkelta į vienareikšmiškai krikščioniškus miestus (Kalėdų, būtent Trijų Karalių šventės, giesmės).

Prūsų žodynai. Teisingai priskyres juos būtent to meto europietiškajam žanrui – pagalbinėms Hanzos pirklių kalbinėms priemonėms – I. Lemeškinas sugebėjo adekvačiai interpretuoti du rašytinius paminklus, išlikusius nuorašuose, vėlyvojo nurašymo metu nebeatliekančiuose savo pirminės funkcijos. Naujoviška

¹⁰ Tiesa, lotyniškosios Europos periferijoje, Airijoje ir Islandijoje, esama mokslinių knygų parašytų vietine kalba: jos yra retos ir išimtinai filologinio (ne filosofinio) pobūdžio.

¹¹ Tai yra tas pats, kas viduramžių akmentašiui, pabrėžiančiam gotikinės bažnyčios sakralumą, iškalti ant jos sienos figūrėlę su atsikišusia sėdyne, besituštinančia ant žemės.

interpretacija yra naudinga ir tuo, kad atskleidžia viduramžių kultūrinę erdvę, apimančią ir lotyniškąją, ir graikiškąją Europą. Šiuo požiūriu šiaurės vokiečių Hanza primena Venecijos Respubliką.

Baltų spaudiniai. Į pirmųjų baltiškųjų spaudinių autorius, I. Lemeškinas, nuosekliai atsižvelgdamas į jų pirmtaką Pranciškų Skoriną, žiūri kaip į naujojo Europos žanro – spausdintos knygos – kūrėjus. Šiame vaidmenyje juos traktuoja labai rimtai ir atsakingai su visomis besisiejančiomis pasekmėmis. Mano, kad šie autoriai tuomet žinojo visas naujojo, pažangaus žanro subtilybes ir aktyviai jas taikė: be kita ko, akrostichų, skaičių bei spaudos klišių simboliką. Tačiau šiuo atžvilgiu I. Lemeškino traktuotė yra ir lengviausiai ginčytina: žanro galimybės yra plačiosios visuomenės kultūrinė nuosavybė, tačiau tai, kiek žanro priemonių būna panaudota tam tikrame veikale, priklauso nuo konkretaus kūrėjo galimybių ar net vien tik nuo jo valios. 1545 m. *Prūsiškojo katekizmo* simbolika, kaip ją koherentiškai išdėstė I. Lemeškinas, yra įmanoma tik specifinio europietiško žanro struktūriniuose santykiuose, tačiau negalima teigti (o I. Lemeškinas šiuo atveju to ir nedaro), kad ji čia iš tikrųjų yra ir privaloma. Tėstinis akrostichų 1547 m. *Lietuviškajame katekizme* – kaip ir 1559 m. *Formoje krikštyto* – perskaitymas yra iš esmės nuoseklus bei konsistentiškas, kadangi randa pagrindimą europietiškame žanre¹², tačiau kartu turi būti atsižvelgta ir palyginta su visa informacija, kurią žinome apie autorių kaip istorinę asmenybę.

Aptariamuoju atveju išplėtokime palyginimą su Pranciškumi Skorina, kurio pavyzdžiu rėmėsi ir pats autorius. Medicinos daktaras P. Skorina visą gyvenimą buvo pakankamai pasiturintis, apsirūpinęs: galėjo sau leisti studijuoti keletame Europos universitetų, susipažino su Užalpių (vokiečių, įskaitant olandų ir čekų) ir Priešalpių (italų) menu, įsigijo nuosavas spausdinimo stakles, savo projektui įgyvendinti samdė laisvuosius menininkus ir amatininkus... 1547 m. *Lietuviškojo katekizmo* autorius, bakalaurs M. Mažvydas, be abejo, buvo toks pat uolus krikščionis kaip P. Skorina, tačiau neturėjo tokių pačių materialinių išteklių, oficialaus išsilavinimo ir socialinių ryšių. Visi šie veiksniai varžė jo kūrybą. M. Mažvydas nuolat kreipdavosi į Prūsijos valdžią su prašymais skirti jam kuklų pajamų šaltinį, kad galėtų visiškai atsiduoti religinei bei šviečiamajai veiklai, tačiau Prūsijos valstybė davė jam ūkį, kad verstųsi pats ir užsidirbtų pragyvenimui, ir atsisakė toliau spręsti jo problemą¹³. Pažymėtina, kiek M. Mažvydas, nepaisant sudėtingų asmeninio gyvenimo aplinkybių, sugebėjo nuveikti. Anoniminis

¹² I. Lemeškinas remiasi klasikiniu Adriano Kapelio lotyniškų trumpinių žodynu (Cappelli 1928), sukurtu knyginės itališkosios produkcijos pagrindu.

¹³ Lygiai tokią pačią kultūros politiką Prūsijos valstybė taikė ir kitiems savo intelektualams. Toliau dar bus parodyta, kad Europos liuteroniškosios reformacijos laboratorija pasižymėjo ištis nepaprastu kultūriniu bukimu.

1545 m. *Prūsiškojo katekizmo* autorius, ko gero, savo likimu buvo daug artimesnis M. Mažvydui nei P. Skorinai. Tai, ką P. Skorina galėjo sau leisti Prahoje arba Vilniuje, Karaliaučiuje buvo neįsivaizduojama.

VI.

Baltistikai neišvengiamai reikalingas veikalas, kuris per visuminės filologijos prizmę įvertintų visą XVI–XVII a. pradžios baltiškų spaudinių korpusą. Apsvarstykime, kas čia laukia laukia savo interpretacijos.

Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Dera pradėti nuo milžiniškos valstybinę tvirtinančios lotyniškos knygų produkcijos. Pirmoji lietuviška knyga yra Vilniaus kanauninko Martyno Radomo *Agenda*, išspausdinta 1499 m. Gdanske iškart dviem variantais. Ši *Agenda* yra lietuviška todėl, kad buvo sukurta Lietuvoje Vilniaus vyskupijos reikmėms, siekiant sutvarkyti ritualinę praktiką Lietuvos teritorijoje. Toliau eina kelios dešimtys lotyniškų leidinių, spausdintų daugiausia Krokuvoje, bet ir Romoje, kuriuos lietuvių katalikai humanistai – lietuvių todėl, kad tarnavo aukščiausiesiems Lietuvos valstybės atstovams¹⁴ – parašė gindami ir politiškai remdami Lietuvą tarptautinėje plotmėje. Ar galima įsivaizduoti labiau lietuviškus leidinius nei šie? *Per negationem* tai patvirtina du netrukus vienas po kito Karaliaučiaus spaustuvėje išleisti lietuviški protestantų spaudiniai, adresuoti pačiai Lietuvai: 1543 m. Abraomas Kulvietis kreipiasi į Lenkijos karalienę (ir Lietuvos didžiąją kunigaikštienę) lotyniškąja *Confessio fidei*; o 1547 m. anoniminis *Katechismus* – į visą Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę.

1547 m. *Lietuviškojo katekizmo* anonimiškumą lemia knygos, kuri negailėtingai griežtai nuo aukščiausio iki žemiausio jos sluoksnio prabyla į valstybę, struktūrą ir funkciją. Įžanginiai lotyniški dveilčiai galingajai imperijai liepia: imk tai ir tuo vadovaukis, kitaip užklups siaubingos pasekmės. Jei šias eilutes būtų paskelbęs konkretus asmuo, tai prilygtų karo paskelbimui. Lotyniška pratarmė su vienodai tiesmuku akiplėšiškumu kreipiasi į Lietuvos dvasininkus: padėtis yra baisi, o jūs esate už ją atsakingi; jei iki šiol to nežinojote, dabar tai žinote iš manęs, ir dabar už neveiklą būsite tik jūs patys kalti. Tik po to knyga lietuviškai prabyla į Lietuvos žmones ir maloniai, bet revoliucingai, jiems sako: valstybė negeba pasirūpinti jūsų išganymu, pasirūpinkite juo patys; aš, knyga, būsiu jūsų pirmoji pagalbininkė. Palyginkime visa tai su P. Skorina. Jis taip pat kreipiasi į Didžiosios Kunigaikštystės gyventojus, tačiau Lietuvos valstybės ir bažnyčios struktūrų atžvilgiu diplomatiškai tyli...

¹⁴ Jie patys buvo įvairių tautybių: lietuviai, lenkai, ispanai, italai, vokiečiai...

XVI a. antrajai pusei Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje būdinga vietinių didikų globojamų centrų veikla: Brestas, Nesvyžius, Ostrohas. Visi šie centrai buvo nekatalikiški: kalvinistų, arijoniečių, stačiatikių. Ten buvo išleisti stambūs kūriniai, tarp kurių ir Biblijos vertimai rusėnų arba lenkų kalbomis. Rusėnų ir lenkų religinės spaudos santykio kaita leidžia gerai iliustruoti, kaip keitėsi Lietuvoje vartojamos kalbos funkcinis požiūris. Tik 1575 m. ir 1580 m. Vilniuje atsiranda pirmosios nuolatinės spaustuvės, abi katalikiškos. Ankstyvesnėje iš jų, vadinamoje jėzuitų, po kurio laiko buvo išleista pirmoji ir jau tuomet labai vėlyva katalikų reakcija į protestantizmą: 1585 m. *Catechismus catholicorum*, parašytas latviškai ir tik latviškai; 1595 m. Daukšos *Kathechismas*, parašytas lietuviškai ir tik lietuviškai, kuris tapo pirmąja lietuviškai išleista knyga Lietuvoje. Reikia pridurti, kad 1575 m. Vilniuje buvo įsteigta ir pirmoji stačiatikių spaustuvė¹⁵, kurioje 1588 m. rusėnų kalba buvo išleistas toks fundamentinis lietuvių veikalas kaip *Trečiasis Lietuvos Statutas*, o 1598 m. – kalvinistų *Lenkiškas ir lietuviškas katekizmas*.

1567–1629 m. Lietuvos ir Lenkijos valstybei priklausė ir Ryga, kurioje pirmoji spaustuvė buvo įsteigta 1588 m. Priklausomai nuo valdžios ir politinių aplinkybių, ji tarnavo katalikams arba liuteronams. Kalbant apie baltiškąsias knygas, ji reikšminga tuo, kad 1615 m. pakartotinai su gausiais vokiškais paratekstais išleido trejetą protestantiškų latvių spaudinių – *Enchiridion*, *Undeutsche Psalmen*, *Evangelia und Episteln*, kurie pirmą kartą buvo išleisti 1586–1587 m. Karaliaučiuje. Kita vertus, 1622 m. karališkojoje (ne kunigaikštystėje) Prūsijoje, buvo išleistas anoniminis keturių kalbų vadovas *Agenda Parva* latvių, estų, lenkų, vokiečių kalbomis, skirtas Livonijos katalikams. Kita spaustuvė istorinės Livonijos teritorijoje buvo atidaryta Tartu tik 1631 m.¹⁶ Išsamiau aprašinėti istorinių *Terra Mariana* žemių čia negalime.

Prūsijos kunigaikštystė išskirtinė tuo, kad jos produkcija labai detalai ir nuosekliai istoriškai dokumentuota. Be to, nuo 1554 m. Prūsijoje galiojo knygų monopolis: buvo tik vienas spaustuvininkas, kuris spausdino valstybei. Prūsijos valstybės, tapusios Europos Liuterio reformų laboratorija, tiesą sakant, kultūriniu dosnumu apkaltinti negalima. Lietuvių kalbos istorijoje giliai įsirėžė tas faktas, kad nuostabūs lietuvių intelektualų kultūriniai sumanymai, kuriuos aktyvūs lietuviai Prūsijos kunigaikštystėje sėkmingai įgyvendino, neturėjo jokios naudos ir poveikio, nes Prūsijos valstybė jais nesusidomėjo ir neskyrė pinigų

¹⁵ P. Skorinos spaustuvė Vilniuje (1522–1525 m.) buvo tik epizodas ir nesėkmingo verslo pavyzdys.

¹⁶ Baltijos šalių požiūriu, Livonija anaipol nebuvo atsilikusi: pirmoji spaustuvė Suomijoje buvo įsteigta dar vėliau, Turku 1642 m.; abi – tiek Tartu, tiek Turku – spaustuvės buvo įkurtos Švedijos karaliaus, ką tik įsteigusio šiuose miestuose universitetus, iniciatyva.

jų leidybai¹⁷. Tik dėl valstybės abejingumo nebuvo išleista J. Bertkūno *Biblija* (1590), pilnas 1900 puslapių Šventojo Rašto vertimas, kurio rankraštis buvo peržiūrėtas ir patvirtintas leidybai specialios bažnytinės komisijos, nei originali kolektyvinė lietuvių dvasininkų postilė – *Wolfenbüttelio* postilė (užbaigta 1573 m.), nei Bretkūno autoritetingos Korvino postilės vertimas (*Postilla Coruini in Euangelia Dominicalia*, išversta 1589 m.). Nei vienas šis veikalas aptariamuoju laikotarpiu nepasiekė skaitytojų, o tai yra nepataisoma žala, padaryta lietuvių kalbai. Retrospektyviai vertinant, mums bent jau pasisėkė, kad tiek Bretkūno *Biblija*, tiek *Wolfenbüttelio* postilė išliko rankraščiuose, tačiau lietuviškas *Korvino* postilės vertimas dingo (turime tik 1589 m. spalio 14 d. laišką, kuriame J. Bretkūnas prašo kunigaikščio pinigų jai išleisti). Sunku nuspėti, kiek dar lietuviškų tekstų tuo metu buvo sukurta ir prarasta, kadangi Prūsijos valstybė savo Apšvietos laikotarpiu užkirto kelią jų gyvavimui.

Prūsijos spaudinių korpusą svarbu analizuoti ir funkciniu kalbų požiūriu. Jame randamos vokiečių, lenkų, prūsų, lotynų ir lietuvių kalbos; latvių kalbos čia nėra¹⁸. Yra žinoma, kad Prūsijos kunigaikštis kvietė lietuvių ir lenkų intelektualus į savo šalį, turėdamas tikslą per juos skleisti liuteronizmą į Lietuvą ir Lenkiją – katalikiškas šalis kaimynės, su kuriomis ji formaliai siejo vasaliniai santykiai. 1547 m. *Lietuviškasis katekizmas*, kaip jis apibūdintas anksčiau, yra pavyzdinė tokio eksporto priemonė. Kai paaiškėjo, kad liuteroniškoji reformacija Lietuvoje esanti nesėkminga, kunigaikštis pasitelkė savus lietuvių intelektualus vietiniams prūsams evangelizuoti kaimuose.

Pažvelgus į bažnytinius reguliarius, *Kirchenordnungen*, kurie, kaip yra žinoma, buvo aukščiausi valstybės įstatymai (jų šaltinis ir pirmtakas buvo 1523 m. Liuterio *Formula missæ et communionis*), matoma tokia reglamentinių bangų seka:

- (1) 1525 m. tik vokiečių kalba;
- (2) 1544 m. vokiečių, lenkų ir lotynų kalbomis;
- (3) 1558 m. vokiečių, 1559 m. lietuvių¹⁹, o 1560 m. lenkų kalbomis;
- (4) 1568 m. vokiečių ir 1571 m. lenkų kalbomis.

¹⁷ Netgi Imanuelis Kantas (1724–1804), žymiausias Prūsijos kunigaikštystės veikėjas, visas savo *Kritikas* (1781–1790) turėjo išleisti užsienyje – Rygoje ir Liepojoje; tik gyvenimo pabaigoje savo paskutines knygas, moralinius ir religinius traktatus jis galėjo išleisti Karaliaučiuje (1793–1798) (Hoskovec 2002).

¹⁸ Trys latviški spaudiniai buvo išleisti Prūsijoje 1586–1587 m. kaip techninis užsienio užsakymas: viską inicijavo ir apmokėjo Kuršo kunigaikštis, kuris, kad paspartintų darbą, į Karaliaučių taip pat atsiuntė redaktorių ir korektorių; antrasis tų pačių knygų leidimas išėjo jau Rygoje (1615 m.).

¹⁹ Tai antrasis anoniminis Mažvydo kūrinyje *Forma chrikštima*.

Pirmoji banga, skelbianti Teutonų ordino sekuliarizaciją ir Liuterio reformacijos pradžią, buvo grynai vokiška. Lotynų kalba pasirodė tik su antrąja banga drauge su vokiečių ir lenkų kalbomis, bet su kitomis – ne. Lietuvių kalba pasirodė kartu su vokiečių ir lenkų kalbomis su trečiąja banga, bet su ketvirtąja – jau ne. Su pastarąja – tik vokiečių ir lenkų kalbos.

Ką tai reiškia? Tikrai visavertės vietinės kalbos buvo tik vokiečių bei lenkų, jokios kitos. Apie prūsų kalbą Prūsijos valstybė niekada politiškai nesvarstė. Prūsiškai kalbantys vietiniai gyventojai visada buvo valstybės valdymo objektas, o ne subjektas; jiems turėjo pakakti elementaraus katekizavimo. Lietuvių kalba buvo Prūsijos naujokė. Netikėtą lotynų kalbos (ji buvo išgabenimui skirtų spaudinių kalba) vartojimą su antrąja Prūsijos reglamentų banga (apie šio žanro eksportą nebuvo nė kalbos) lengviausia paaiškinti tuo, kad ji buvo skirta būtent ką tik į Prūsiją pakviestiems bei atvykusiems lietuviams, nemokėjusiems nei vokiečių, nei lenkų kalbos. O tai, kad po trečiosios reglamentų bangos lietuvių kalba nebebuvo vartojama, rodo, jog tuo tarpu Prūsijoje jos reikšmė sumažėjo iki politiškai nereikšmingų gyventojų sielovados reikmėms vartojamos kalbos²⁰. Iš esmės galima teigti, jog lietuvių kalba Prūsijoje funkciškai pakeitė prūsų kalbą, kuri tuomet nebeteko išsilavinusių bei politiškai pilnateisių vartotojų (kurių ankstesnį egzistavimą monografijoje *Lithuanica aliter* taip vykusiai atskleidė autorius).

Tai taip pat liudija unikali 1561 m. Prūsijoje išleisto Liuterio *Enchiridiono* vertimo paratekstinė struktūra. Knyga pradedama du kartus: 17 puslapyje išspausdintas išsamus antraštinis lapas, po jo (19–24 puslapiai) – įprastinė autoriaus prakalba, pagarbiai skirta kunigaikščiui; tačiau po pirmojo antraštinio lapo (1 puslapis), kaip iš eilės pirmąją knygos dalį, skaitome ilgą paties kunigaikščio prologą (3–16 puslapiai). Vien šis faktas neturi analogų jokiame kitame Prūsijos spaudinyje. Tačiau dar labiau stebina kunigaikščio prologo paskirtis. Kunigaikštis (14–15 puslapiai) didžiai ragina savo dvasininkus (iš tiesų tai buvo jo pareigūnai, atsakingi už vietos administraciją) ieškoti protingų prūsų berniukų, gabių mokslams, ir įtikinti jų tėvus leisti berniukus mokytis, kad vieną dieną jie taptų dvasininkais, kurie administruotų savo parapiją prūsų kalba be vertėjų. Kunigaikštis išipareigoja pats materialiai remti berniukus, kol jie mokysis, ir mokėti jiems stipendiją. Šiuo prologu 1561 m. Prūsijos *Enchiridionas* yra tiesiog Europos unikumas... Tolesnė Prūsijos spaudinių sandara liudija, jog kunigaikščio raginimas nesulaukė atsako, todėl Prūsijos valstybė nusprendė savo vietinių baltų sielovadai vartoti lietuvių kalbą.

²⁰ Nebuvo kas nupirktų 1559 m. lietuvių reglamento leidimo, todėl kelis šimtmečius jis išgulėjo Karaliaučiaus pilyje valstybės tarnybų fonde.

VII.

Pabaigai dera atsakyti į klausimą, iškeltą straipsnio pradžioje: kodėl knyga, kurioje plačiame Europos kontekste nagrinėjama Prūsijos kultūrinė ir istorinė erdvė, autoriaus pavadinta *Lithuanica aliter*? Todėl, kad nagrinėti vien tik prūsų kalbą yra juokingai menka, o nagrinėti lietuvių kalbą apsiribojant pačia kalba – apskritai neįmanoma. Prūsijos istorinė erdvė daugeliu atžvilgių buvo itin svarbi lietuvių kalbos raidai ir funkcionavimui, ir tik iš šios perspektyvos galima deramai suprasti, kaip ji vystėsi ir funkcionavo savo gimtojoje Didžiojoje Kunigaikštystėje. Istorinis lietuvių kalbos formavimasis ypatingas tuo, kad jis lygiagrečiai vyko dviejose valstybingumo tradicijose. Istorinį latvių kalbos formavimąsi iš esmės lėmė tai, kad iki 1918 m. latvių valstybingumo niekada nebuvo. Europietiškąjį valstybingumą kaip kultūrinę bei istorinę visumą galima suvokti ir aprašyti tik visos Europos kontekste. Visuminė filologinė lituanistika negali būti kitokia nei apimanti visą Europą.

LITERATŪRA

BBE – *Billėmai bhe ersinnimai* I–II, tęstinė serija, Vilnius: Vaga (nuo 2015 m.), Lietuvių kalbos institutas (nuo 2019 m.).

Blažienė Grasilda 2000: *Die baltischen Ortsnamen im Samland*, Stuttgart: Steiner.

Blažienė Grasilda 2005: *Baltische Ortsnamen in Ostpreußen*, Stuttgart: Steiner.

Blažienė Grasilda 2010: Prūsų vardyno tyrimo problemos. – *Florilegium Lithuanum: in honorem eximii professoris atque academici Lithuani domini Eugenii Jovaiša anniversarii sexagesimi causa dicatum*, sud. G. Blažienė, S. Grigaravičiūtė, A. Ragauskas, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 173–185.

Blažienė Grasilda 2015: Kalbos lemtis ir likimas. *NERIMAS 3: Išsaugoti Lietuvos valstybę*, Vilnius: Lietuvos mokslų akademija, 19–49.

Bezenberger Adalbert 1874: Besprechung von Nesselmann 1873. – *Göttingische gelehrte Anzeigen* 39, 1221–1250.

Cappelli Adriano 1928: *Lexicon abbreviaturarum = Wörterbuch lateinischer und italienischer Abkürzungen*, Leipzig: Weber.

Hoskovec Tomáš 2002: „Přátelský příspěvek“ Immanuela Kanta k litevskému slovníku. – *Filosofický časopis* 50, 125–146.

Hoskovec Tomáš 2010: Celostní filologie jako program (na příkladu baltistiky). – *Časopis pro moderní filologii* XCII (1–2), 10–17.

Hoskovec Tomáš 2012: Poetika a filologie. – *Poetický Cikháj v Brně 2010*, Brno: Tribun EU, 13–27.

Hoskovec Tomáš 2012a: La linguistique textuelle et le programme de philologie englobante. – *Verbum* XXXII (2), 193–218.

Hoskovec Tomáš 2016: K zásadám nových pražských thesís. – *Cesty rozumění*, ed. by M. Konečná, Brno: Institut pro hermeneutiku, 154–161.

Hoskovec Tomáš 2017: Thèses de Prague 2016. – *Texto! Textes & Cultures* XXII, Nr. 1, 1–17.

Hoskovec Tomáš 2018: ... und wenn die Sprache einmal gebührend abgegrenzt wird? – *Texto! Textes et cultures* XXIII, Nr. 2, 1–11.

Hoskovec Tomáš 2018a: Jazyk, ideální slovníkové heslo. – *Litikon* III, Nr. 2, 331–344.

Lemeškin Il'ja 2009: *Sovijaus sakmė ir 1262 m. chronografas: pagal Archyvinį, Varšuvos, Vilniaus ir I. J. Zabelino nuorašus*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Lemeškin Il'ja 2019: *Lithuanica aliter*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas (*Billėmai bhe ersinnimai* II).

Lemeškin Il'ja 2020. *Портрет Франциска Скорины. К 550-летию со дня рождения книгоиздателя (1470–2020) / Pranciškaus Skorinos portretas. 550-ąsias gimimo metines minint (1470–2020) / Portrait de Francisk Skorina. En commémorant le 550e anniversaire de sa naissance (1470–2020). Travaux du Cercle linguistique de Prague* nouvelle série, vol. 10, Vilnius–Prague: Institut national de langue lituanienne; Cercle linguistique de Prague.

Mažiulis Vytautas 1981: *Prūsų kalbos paminklai* 2, Vilnius: Mintis.

Mikalauskaitė Elzbieta 1938: Priešreformacinių laikų prūsiško Tėve Mūsų nuotrupa. – *Archivum Philologicum* 7, 102–106.

Nesselmann Georg Heinrich Ferdinand 1873: *Thesaurus Linguae Prussicae. Der preussische Vocabelvorrath, soweit derselbe bis jetzt ermittelt worden ist, nebst Zugabe einer Sammlung urkundlich beglaubigter Localnamen, gesichtet und zusammengestellt*, Berlin: Harrwitz und Grossmann.

Safarewicz Jan 1939: Un acrostiche de Mažvydas. – *Prace Filologiczne* 18, 7–8.

Safarewicz Jan 1946: Dwa drobiazgi litewskie. 1. Kilka uwag o wersyfikacji litewskiej, 2. Nie znany akrostich Maźwida. – *Inter Arma: zbiór prac ofiarowanych Prof.*

Kazimierzowi Nitschowi w siedemdziesiąt rocznicę urodzin (1 II. 1944) przez przyjaciół, kolegów i uczniów, Kraków: Studium Słowiańskiego Uniwersytet Jagielloński, 59–65.

Schmalstieg William R. 2015: *Studies in Old Prussian*, Vilnius: Vaga.

Trautmann Reinhold 1910: *Die altpreußischen Sprachdenkmäler. Einleitung, Texte, Grammatik, Wörterbuch*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Lithuanica aliter: Encompassing Philology as to be applied to Baltic Studies

SUMMARY

This contribution pays a tribute to the genre of review as it was cultivated one hundred and even more years ago: a scholar reflected thoroughly and very personally on a (set of) question(s) that had been treated by his fellow-scholar in a recently published book. That was an excellent way of vivid scientific communication, and a very intensive one (notice that Bezzenberger's 1874 review of Nesselmann's 1873 publication is over 30 pages long). Those old reviews prove useful up to now: he who wants to understand Ferdinand de Saussure's structural phonology, but has neither enough time nor energy to read through Saussure's extremely complicated *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes* (1879), may still gain supreme advantage from reading Saussure's review of Johannes Schmidt's long ago duly forgotten *Kritik der Sonantentheorie* (1895), published in 1897 in *Indogermanische Forschungen*; he who wants to learn what Saussure's non-structuralist disciple Antoine Meillet, who only wrote books on particular languages, thought about this or that general linguistic issue, will still get best informed by the numerous detailed reviews Meillet, a patriarch of French linguistics, published in *Bulletin de la Société de linguistique de Paris*. By his present contribution, the author renders homage to Pavel Trost (1907–1987), eminent Baltist among others, member of the Prague Linguistic Circle, and an “encompassing philologist” *par excellence*, even if *avant la lettre*, who never wrote a book, but expended his amazing wisdom on hundreds of brief notes, published all of them as personal reactions to various scientific ideas that had been formulated throughout the world.

Reviewing Il'ja Lemeškin's book *Lithuanica aliter* (Lemeškin 2019), the author explains the programme of encompassing philology (*Ganzheitsphilologie, philologie englobante*), i.e. the contemporary phase of functional structuralism, which has been elaborated in the contemporary Prague Linguistic Circle. In essence, encompassing philology is a semiology of both oral and written texts. Any text, taken as a whole, is considered one particular cultural-historical event, which is subject to social norms. Any text, taken as a whole, is

considered one global linguistic sign (in Saussurian sense), which subsequently may be structured into smaller (always Saussurian) signs. Whatever the size of a linguistic sign is, its value can only be determined by differentiating the sign from other signs within a particular defining set (*Definitionsmenge, ensemble définitoire*). For a text, the essential defining set is its genre: consequently, the earliest traces of Baltic languages are to be analysed within their peculiar genre of colophon, when being confronted with all even potentially related colophons (written in Latin, German, French, Danish, etc.) that are available for the respective periods and environments; similarly, the medieval vocabularies of Baltic languages are to be viewed within the utterly utilitarian genre of Hanseatic lexicography; and finally, the politically coloured prefaces to the oldest Baltic prints are to be perceived through the relevant genre of paratexts in other European prints. Having explained all of that, the author outlines both the inner dynamism and the inherent heuristics of the historical corpora of Baltic texts that have been preserved from the 16th and the first half of the 17th century: those monuments should always be approached within a broad cultural-historical framework which encompasses other relevant European events; Baltic philology should never be restricted to the genetically Baltic languages only.

Įteikta 2021 m. birželio 10 d.

TOMÁŠ HOSKOVEC

Pražský lingvistický kroužek – Cercle linguistique de Prague

Španielova 1326/35, CZ-16300 Praha, Čekija

thoskovec@seznam.cz